

HALİL ADLI İKİ SAZŞÂİRİMİZ HAKKINDA ELDE ETTİĞİMİZ YENİ BİLGİLER ve YENİ ŞİİRLER

F. A. TANSEL

Âşık tarzı'nda, biri xvii. asırda, öteki ise xviii. asırda yaşayan Halil adlı iki sazşâirimiz vardır. Her ikisinin de yaşadıkları zaman tesbit edilmiş olmakla berâber, gerek hayatları hakkındaki bilgimiz, gerek elimize geçen eserleri çok azdır. Her ikisinin, hem aynı adı taşımaları, hem sazşâiri olmaları, bâzan, eserlerinin birbiriyle karıştırılmasına yol açmıştır. Biz bu yazımızda ikisi üzerinde ayrı ayrı duracağız. *XVII. Asır Sazşâirlerinden Bursalı Âşık Halil'e ayırdığımız birinci bölümde, Hakkında Bu Güne Kadar Bildiklerimiz'e ve Basılan Şiirleri'ne dâir bilgi verdikten sonra, Gelibolulu Mustafa Âli'nin, şâirimizin şöhretini aydınlatan Bir Notu'ndan bahsedeceğiz; Elimize Geçen Yeni Bir Türkü'süne de bu bölümde yer vereceğiz.*

Yazımızın ikinci bölümünü, *XVIII. Asır Sazşâirlerinden Bursalı Âşık Halil'e ayırmış bulunuyoruz. İlkinde olduğu gibi bu bölümde de, önce, Hakkında Bu Güne Kadar Bildiklerimiz'den ve Basılan Şiirleri'nden söz edeceğiz; daha sonra, Elimize Geçen Yeni Onbeş Şiiri neşrolunmuş, bunlara dayanılarak hayatı ve eserlerinin husûsiyetleri aydınlatılmağa çalışılmıştır.*

I.

XVII. ASIR SAZŞÂİRLERİNDEN BURSALI ÂŞIK HALİL

a) HAKKINDA BU GÜNE KADAR BİLDİKLERİMİZ, BASILAN ŞİİRLERİ

XVII. asır sazşâirlerinden Bursalı Halil, çağdaşlarından Âşık Ömer, Gevherî, Kayıkcı Kul Mustafa, Kâtibî gibi san'at değeri bakımından üstün eserler vermiştir; ancak, hemen birçok sazşâirlerimiz gibi onun da hayatına dâir bilgimiz ve elimize geçen eserleri pek azdır.

Halil adlı sazşâirimizin varlığından, yanılmıyorsak, 1924'de,

Hak'tan inâyet olunca
Kulun etmez melil derler

mısrâlarıyla başlayan beş dörtlükten ibaret *Semâ'i*'sinin basılması do-
layısıyla haberli olduk¹. Âşık Halil'in, ertesini yıl, yine beş dörtlükten
ibâret

Ağlayu ağlayu geldim kapuna
Güzellik tahtına sultan olan yâr

ilk mısralarını teşkil eden, *Türkü'sü* basılmıştır². Bunların neşri sıra-
sında, şâirimizin yaşadığı zamana, hayâtına dâir hiçbir bilgi verilmiş
değildir; yalnız, iki şiirinin basımıyla yetinilmiştir.

Eserleri bedi'i kıymet ölçüsüne konulunca oldukça ağır basan,
unutulmaması lâzım gelen Bursalı Halil'in yaşadığı zamanı tesbit
eden, eserlerinin husûsiyeti, şöhreti hakkında bilgi veren, bundan
otuzaltı yıl kadar önce, rahmetli Sa'deddin Nüzhet Ergun olmuştur.

S. Nüzhet Ergun, Bursalı Belig (1668-1729)'in, Topkapı Sarayı
Kütüphânesi'ndeki, *Güldeste-i Riyâz-ı Erbâb-ı Kemâl-i Bursa* adlı, kendi
el yazısıyla tezkiresinde, Halil'i'ye dâir, aynı eserin basımında bulun-
mayan mühim notlarına rastlamıştı. Belig, "Miyân-ı erbâb-ı berehne,
şâir-i bî-vezn-ü kâfiyenin güzîdesi ve âşık-ı kanzîl-i meykede-i mecâzın
pesendîdesi Bursalı Âşık Halil'dir ki, *Tekerleme'si* piçâpîç-i lisân-ı sâhib-
lüknette su gibi cârî ve *Değiş-i* dilkeşi cüzdân-ı nakbât-ı sebük -
magzlarda târ-ı tanbur-vâridir. Mahallât-ı Bursa'dan Altıparmak
nâm mahallede pişgin-i nihâde-i zuhûr olup, hem-asrı olup İstanbul'-
da Sultan Murâd-ı deryâ-dil'in Kayıkçı Mustafa'sıyla bedihe gûyây-i
çalıp-çalmaca olmuşlardır. 1046 târihi hudûdunda dünyâsın değişip,

Her geçtikçe yavrum duâ eyle sen
Yol üstüne kabrim kazalar benim

mefhûmu kavlı-i hod'u üzre rehğüzârda medfundur". S. Nüzhet Er-
gun, aynı yazmada gördüğü,

Lem-yezel'dir cümle kulun delili
Görünce terahhum eyle zelili
Nendir diye sorarlarsa Halil'i
Kulum di sultânım, iller de bilsin

dörtlüğünü, Âşık Ömer'in *Şâir-Nâme'sinde*, bizim Halil'den söz ettiği,

¹ *Halk Edebiyatı'ndan Nümûneler, Millî Mecmua*, nu. 20, 1 Eylül, 1340 (1924);
imzâsızdır ve metnin nereden alındığı yazılmamıştır. Ayrıca bk., aşağıdaki 4, 12'nci
not.

² *Halk Edebiyatı'ndan Örnekler, ayn. mec.*, nu. 37, 15 Mayıs, 1341 (1925); metnin
kimin tarafından yayınlandığı ve nereden alındığı yazılmış değildir.

Bursalı Halil'de sâdedir lisân
Güzel medhetmede yok ona akrân

mısrâlarını da nakletmiştir³.

S. Nüzhet Ergun'un araştırmasında bulduğumuz bu metinlerden, Halil'in eserleri, hayâtı ve şöhreti hakkında oldukça bilgi edinmiş bulunuyoruz. Belig'in, seci' san'atlarının, istihzâlarla dolu ifâdesinin arkasında gizlenen fikirlerinin üstünden bu san'at ve zekâ oyunu örtülerini kaldırınca, Halilî hakkında verdiği bilgi açıkça ortaya çıkar: "San'at sâhasında doğru yola yönelmeyenler arasında şâir sayılan, vezinsiz, kâfiyesiz şiir söyleyenlerin seçkinlerinden, ancak, mecaz meyhânesi kandili âşıkı çalup-çalanlarının pek beğendiği bir şâirdir; *Tekerleme*'si, düşüncelerini iyi anlatamayıp kekeleyen, dilleri karma-karışık şâirler arasında; gönülleri kendine bağlayan *Değiş*'i, akılsızların hâfizalarında yaşamaktadır. Bursa'da Altıparmak mahallesinde doğmuş, çağdaşlarından ve Murda IV.'ün teveccühünü kazanan Kayıkçı Mustafa ile, İstanbul'da irticâlen, sazlarıyla karşılıklı şiirler çalup-çağırışlardı. İsteği yerine getirilerek, bir şiirinde de kaydettiği üze, mezarı yol kenarındadır". Bursalı Belig, yaşadığı çağın aydınları arasında sazşâirlerini küçümseme yaygın an'anesinden kurtulmayarak, hemşehrisi Bursalı Halil'in hece vezniyle, yarım kâfiyeli şiirleriyle alay ediyor; S. Nüzhet'in de kaydettiği gibi, onu küçümsemediğinden, kendi el yazısıyla mevcut eserindeki bu bilgiler, bu kitabının basımında yoktur. Belig 1668'de doğduğuna, Halil 1636-37 sırasında öldüğüne göre, bu sazşâirimizin eserleri, az da olsa, hayâtı hakkındaki bilgiler, vefâtından en azından yarım asır sonra halk arasında yaşamakta idi; Âşık Ömer'in (ölümü: H.1119/1707-8), dilinin sâdeliğiyle öğdüğü Halil'in güzelleri medheden şiirlerinin eşsizliğinden söz etmesi, onun bu yolda kazandığı şöhreti anlatır.

S. Nüzhet Ergun, sözü geçen araştırmasında, "Birkaç manzûmesini örnek olarak tesbit ettiğimiz Âşık Halil, hiç şüphe yok ki Âşık tarzı'nın uygun şiirlerini veren kıymetli bir şâirdir" diyor; onun, aşağıdaki dörtlüklerle başlayan iki *Koşma* ve iki *Semâ'i*'sinin tam metnini de vermiştir:

³ XVII. *Asır Sazşâirlerinden Bursalı Âşık Halil, Ülkü mec.*, c. VIII., nu. 44, Birinci-teşrin, 1936.

- 1-Gine bir pâdişâh âdil olunca
Hürmetin etmeğe kul incinir mi
Taş taşa dokunur aşkın elinden
Çalkanıp akmağa sel incinir mi
- 2-Can bülbülüm cüdâ düştüm gülümden
Zârımdan bezmedik dağlar mı kaldı
Âhu gözlü yârim senin elinden
Şikâyet etmedik beyler mi kaldı
- 3-Ey efendim hasretinden
Âh edip ağlar gezerim
Gece gündüz firkatinden
Sînemi dağlar gezerim
- 4-Hak'tan inâyet olunca
Kulun etmez melil derler
İsmin diline alınca
Şeytan olur zelil derler ⁴

S. N. Ergun'un araştırmasından dört yıl sonra, Eşref Ertekin'in *Cöngler'den Derlemeler* başlıklı yazısında, Çorum Millî Kütüphanesi'ndeki 2137/208 numaralı *Cönk'ten* aldığı Âşık Halil'in *Türki-i Cezâyir* adlı,

Gördüm Cezâyirli neler demiştir
Vermeziz oğlunu bilsün ol kâfir
Biz ânı gönderdik Sultan Ahmed'e
Kara haberlerin alsun ol kâfir

dörtlüğü ile başlayan, beyitler hâlinde basılmışsa da beş dörtlükten meydana geldiği anlaşılan şiirini gördük. Bunda, ne bunu söyleyen şâire, ne de sözü edilen tarih vak'asına dâir bilgi verilmişti ⁵. *Destan'da* adı geçen herhâlde Sultan Ahmed I.'dir (1590-1617); Cezâyirli'nin oğlunun esir edilip Sultan Ahmed I.'e gönderilmesinden bahsedilen vak'a hakkında Na'ımâ'nun verdiği bilgi bizi aydınlatmaktadır.

Na'ımâ, H. 1018 (1609-10) vak'alarından bahsettiği sırada, *Serfer-i Kapudan-ı Deryâ Halil Paşa ve Teshir-i Kara Cehennem* başlıklı kısımda, "Bu sâlde Kapudan Halil Paşa donanma ile Bahr-i Sefid'e

⁴ Bu şiir, Fuad Köprülü'nün eserinde, XVIII. asır halk şâirlerinden Âşık Halil adına kaydedilmiştir (*Türk Sazâirleri—II., Antoloji, XVI.-XVIII. Asırlar, İst., Kanaat Kitabevi, 1940, s. 424; Türk Sazâirleri—III., XVIII. Asır Sazâirleri, Ankara, Güven Basımevi, 1962, s. 493*). Ayrıca, bk., yukarıdaki 1'inci not. XVII. asır şâiri Halil'in eserine örnek olarak 2 numaralı metin verilmiştir (*Aynı eserler, s. 121; 174*).

⁵ *Çorumlu mec.*, nu. 20, Mart, 1940.

'azm ve Silivri pişgâhına vardıkta ki dâru's-saltana'dan ikinci menzildir, Cezâyir Garb Kapudanları'ndan Cineviz Cafer, *kalite* (*kalyon* şeklinde gemi)si ile gelüb, meğer İspanya Kırâlı'nın akrabâsından Vezir'i şeklinde bir kâfir Çiçilya (Sicilya) hâkimi imiş, bir tâze şulbu Kırâl mülâkatına irsâl için 500 kadar cengâver kâfir ile bir kalyona koyup envâ'-ı tuhaf ve hedâyâ ile göndermiş. Giderken Cezâyir gemilerine rast gelüb, harb-i 'azımden sonra kalyonu alub, içinde bulunan küffârı esir ve tuhaf ve hedâyâyâ müteallik olanı iğtinâm ve âdetleri üzre beyne'l-guzât iktisâm ettiler ve gulâm-ı mezbûru Pâdişâh-ı İslâm Hazretleri'ne pişkeş getürdiler. Mahall-i merkurda gulâmı Kapudan Halil Paşa'ya teslim ettiklerinde getürenlere hil'atler giydirilüb nek-fâl ile hoş-hâl oldu. Esir-i mezbûr huzûr-ı pâdişâh'a geldikte İslâm teklif olunub, fi'l-hâl kabûl etmekle Hazine'ye, andan Has-Oda'ya alındı." diyor⁶ ki, bu, Âşık Halil'in *destan*'ında sözü edilen vak'adan başkası değildir. Fuad Köprülü'nün verdiği bilgiye göre, Gedâ Muslu adlı sazşâirimiz de, "H. 1018 yılında, Cezâyir gemilerinin bir İspanyol kalyonunu zabtötmeleri münâsebetiyle onbir heceli iki manzûme söylemiştir"⁷; bu vak'a, biraz önce *Na'imâ*'dan aldığımız vak'anın aynıdır. Bütün bunlar, Eşref Ertekin'in neşrettiği *Destan*'ın, 1636-37'de ölen Bursalı Halil'e âit olduğunu göstermektedir; ayrıca, bu hâdiseye tanık olduğuna, hakkında şiir söylediğine göre, yaşadığı zamânı daha geriye götürerek xvi. asrın sonu ile xvii. asrın ilk yarısında yaşadığını, 1636-37 sıralarında öldüğünü bildiğimiz şâirimizin⁸, belki de, Gedâ Muslu gibi, Garb Ocakları'na mensup bulunduğunu söyleyebiliriz.

b) GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ'NİN BİR NOTU VE ELİMİZE
GEÇEN YENİ BİR TÜRKÜ'SÜ

Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600), *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idü'l-Mecâlis* adlı eserinin, *Bir Kişi, Ağzına Düşmeyecek Sözü Söylememek*

⁶ *Târih-i Na'imâ*, c. II., İst., Matbaa-i Âmire, 1280, s. 77 v.d.

⁷ *Aynı eser*, c. II., *XVI. Asır Sazşâirleri*, s. 12; İkinci Basım, c. I., s. 64.

⁸ Cahid Öztelli, 1630'da Husrev Paşa'nın Bağdad seferinde bulunan Haliloğlu adlı şâirden bahsetmiş, bunun beş dörtlükten ibâret, *Ma'lûm olsun sana devletli hünkâr * Şehitlik makâmın buldu zor Paşa mısralarıyla başlayan şiirini neşretmiştir*; bunun, xvii. asır sazşâirlerinden Bursalı Halil'in oğlu olabileceğini ileri sürüyor (*Türk Dili Mec.*, c. v., 1 Nisan, 1956). Elimizdeki notlar, şimdilik, bu hususta birşey söylememize imkân vermemektedir.

Beyâmundadır başlıklı kısmında, bilip anlamadıkları şeylerden söz etmeğe kalkanların nasıl bozum olduklarına dâir bir örnek gösterdikten sonra, bu gibilerin rindlerin toplantılarında bulundurulmamasını, geldikleri takdirde tahkir edilmelerini, çıkıp gitmezlerse oradakilerin bu toplantıyı terketmelerini yazıyor. Bunların bir örneği de, şâir olmadığı, nazımdan anlamadığı hâlde şiir yazmağa kalkışanlardır: “Böyle hayvanlar, insân-ı kâmil’e mahsus olan nazm-ı beligden dem urmak isterler. Hilkatlerinde vezin tab‘-ı ma‘rifetinin meziyyeti yoğiken *Gazel* okumağa cür‘et ederler. Humakâ fırkasına rast gelüb inandırabildikleri takdirce, ‘Bu sözleri biz dedik’ fesânesin dahi derler. Katı kalursa, ‘Karaca Oğlan’a isnâd olunur ve Halil Abdal’ındır’ deyu, ‘rağbet kılınur nice *Varsağı*’lar vardır. Husûsâ mülk-i Ermen ve Diyâribekir zimmîlerinden, lezzeti bayat ni‘mete benzer nice *Bayâtî*’ler bisyârdır. Biz ol denlu da mı olamazız’ guftesin söylerler. Eğer, ‘Bu sözler mevzun değildir’ denilse, ‘Hadd-i zâtında vezn eylemedik’ cevâbın verirler. ‘Bâzı mıs râları kani uzun ancak’ deyu sebebi sorulsa, ‘Fî nefsi’l-emr endâze urub ölçmedik’ guftârı ile i’tirâf ederler ve eğer, ‘Ma’nâları yok ve yanlış lafızları şâir uyûbundan çok’ denilse, ‘Belki sevâd-ı lafz altında basılmış ola’ derler; veyâhut, ‘Mâ’nâları işte turayor’ deyu, ma’nâ lafzının hurûf-ı müfredesin işâret ederler. Muhassali kelâm, ‘Gazel’de nükte lâzımdır’ dene, ‘İşte nükte’ deyu nokta gösterirler. ‘Sanâyi’den lâ-büddür’ sözün söyleyene, ‘Biz bu sözleri bulunca, yazub bu sûrete koyunca niçe san’atlar harcetmişüz’ edâsını telâffuz kılurlar⁹.,,

Âlî, görülüyor ki, sazşâirlerini küçümsemekte, Belig’den daha ileri gitmiştir: Haklarında “hayvan”, “ahmak” sıfatlarını kullandığı sazşâirlerinin, konuşulanları bile anlamadıklarını, *nükte* ile *nokta* kelimesini aynı sanacak kadar câhilliklerini, vezinsiz, mânâsız, ince buluşlardan ve edebî san’atlardan yoksun şiirlerinin kıymetsizliğini ileri sürüyor; Karaca Oğlan ile Halil, bunların, eserlerini, kendilerinininki gibi olduğu için, beğenip öğündükleri birer şâirdir. Şâirimizden “Halil Abdal” diye söz ettiğine bakılırsa, onun, tasavvufî temâyüllerine dâir de fikir sâhibi olduğu anlaşılan Âlî’nin ifâdesine dayanarak, Karacaoğlan gibi ünlü bir sazşâiri sayıldığını söyleyebiliriz. 1600’de

⁹ *Mevâ’idü’n-Nefâ’is fî Kavâ’idi’l-Mecâlis*, İst., Osman Yalçın Matbaası, 1956, s. 66 v.d. İstanbul Üniversitesi Yeniçağ Tarih Kürsüsü’nün hazırladığı bu eser, rahmetli Prof. Câvid Baysun’un bu eser hakkında bir yazısını da içine almaktadır.

ölen Âlî'nin, Halil'in şöhretinden söz etmesi bir başka bakımdan da mânâlıdır: S. Nüzhet Ergun, şâirimizin 1046 (1636-37)'de öldüğünü, Âşık Ömer'in *Şâir-Nâmesi*'ndeki kaydını gözönüne alarak xvii. asırda yaşadığını yazıyorsa da, Âlî'nin ifâdesine dayanarak, xvi. asrın ikinci yarısında da yaşadığını, hattâ şöhret kazanmış bulunduğunu ileri sürebiliriz.

Biz, bundan otuzaltı yıl önce, Nevşehir Belediye Doktoru rahmetli Hayri Sağın'a âit, Üsküdârî, Keşfi, Kayıkçı Kul Mustafa, Kuroğlu¹⁰ v.b. sazşâirlerinin eserlerini içine alan *cönk*'te Halil'in

¹⁰ Prof. Hasan Eren, Kuroğlu'na dâir bilgi verirken, "M. Fuad Köprülü, *XVI. Asır Sonuna Kadar Türk Sazşâirleri* (İstanbul, 1930) adlı eserinde (S. 47), Koroğlu'ndan bahsederken, Evliyâ Çelebi'nin zikrettiği Kuroğlu'nun Koroğlu olacağını ileri sürmüştür. Köprülü, *XVII. Asır Sazşâirlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi* (İst., 1930, s. 5) adlı eserinde de Kuroğlu'nun Koroğlu olacağını kaydetmiştir" diyor (*Türk Sazşâirleri Hakkında Araştırmalar—I.*, Ankara, 1952, s. 11). Biz, Fuad Köprülü'nün sözü geçen eserlerindeki, Evliyâ Çelebi'yi kasederek, "Onun bahsettiği Koroğlu (قور اوغلی)'nun Koroğlu olacağını ve bir tabî', yâhut istinsâh hatâsı olarak bu şekilde zikredildiğini zannediyorum"; "Kuroğlu (Koroğlu?) ifâdelerinden, kesin olarak, "قور اوغلی"nu Koroğlu okuduğu mânâsını anlıyamıyoruz; onun bunları yazdığı sırada, Kuroğlu'nun, Evliyâ Çelebi'nin eseri dışında, adına rastlanılmadığı gibi, bir tek şiiri de elimize geçmiş değildi; yukarıya aynen aldığımız ifâdelerinden anlaşılacağı üzere, Evliyâ Çelebi'nin eserinde basım, veyâ istinsâh yanlışından şüphelenmiş, Koroğlu kelimesinin Kuroğlu şeklinde yazılmış olabileceğini tahmin etmiş, Kuroğlu (Koroğlu ?) ifâdesi ile de, acabâ Koroğlu mu demek istemiştir. Bu ifâdelerinden kesin olarak, bu adı Kuroğlu şeklinde okuduğu, fakat bunun bir tertip yanlışlığı olup olmadığına tereddüte düştüğü mânâsı anlaşılmaktadır. Biz, daha sonra bu mühim sazşâirimizin eserlerini bulmuş ve adını Koroğlu şeklinde okumuştuk (*XVII. Asır Sazşâirlerinden Koroğlu, Ülkü mec.*, c. xvi., nu. 95, İkincikânûn, 1941). Mehmed Nehicü'd-din'in eserindeki, adı geçen araştırmamızdan sonra gördüğümüz bir *ilâve*, bu kelimeyi Koroğlu şeklinde okumakla bizim yanlışlığımızı, önce Fuad Köprülü'nün, sonra Hasan Eren'in Kuroğlu şeklinde okuyuşlarının doğruluğunu gösterir; eserde, H. 972'de ölen Turgud Paşa'dan sonra yerine getirilen Tırabulus Beyler Bey'i Ca'fer Bey zamânından bahsedilirken, "Turgud Paşa merhûmun *Karagul* nâmıyla ecnâs-ı muhtelifeden berâber getirdiği birçok Yeniçeri tâifesi bu aralık nizâmından çıkarak ve derûn-ı şehirde Odalar ismiyle kendilerine tahsis olunan mekâna ve belki dünyaya sığmamağa başladıklarından mâ'adâ, pek cüz'î madde için muâraza ve mukâteleye ve ahâliyi esir hükmüne alıp aşırı zulme ibtidâr etmişler ve Vâli bulunan zât dahi te'sir-i nüfûz ettiremediğinden bütün bütün *menem diger nist* iddiâsına kalkışmışlardır. (Li'l-Mütercim) — Evliyâ-i 'izâm ve maşinne-i kirâmdan bulunan zâta buralarca *murâbut* ta'bir olunduğundan, asâkir-i mezkûre dahi Yeniçeri ismini *murâbutlık*'a tahvil ve gûyâ tathir-i nâm ederek, hattâ İstanbul'dan gelen ferman ve emir-nâmelerde

güzel bir *Türkü*'sünü bulmuş ve o zaman, bu tek şiiri, bilinenlere yeni birşey katmadığı için neşretmeğe lüzum görmemiştik. Şimdi, sırası gelmişken, aynen veriyoruz:

TÜRKÎ-i HALİL

Şu fenâ dünyâya geldim geleli
 Gurbetlikte kalduğuma ağlarım
 Sen garibsin (deyu) kimse bilmez halimi
 Düşmanların güldüğüne ağlarım
 İnanman dünyânın sonu virandır
 Zevkın edenlere bu gün bayramdır
 Çağı geçmişlere o bir devrandır
 Genç yaşında ölenlere ağlarım
 Ben kimsenin sevdiğini almadım
 Engel olub arasına girmedim
 Ben düşmanı dilim ile bölmedim
 Doğruluğ(u)mula bulduğuma ağlarım
 Ben küheylan ata binüb eştirdim
 Eştirüb de karlı dağlar aştırdım
 Herca'î güzele gönül düşürdüm
 Sararub da solduğuma ağlarım
 Der ki Halil çağırurum oy vermez
 Delim(dir) aşk(in) deryâsı boy vermez¹¹
 Ya suyumdur, ya topraktır koyvermez
 Gurbetlikte kalduğuma ağlarım

Bursalı Halil'in, elimize pek az şiiri geçmiştir; Bursalı Belig'in *Güldeste*'sinin yazma nüshasında kaydedilen iki mısra'ı ile bir dördlüğünden, yedi şiirinin tam metninden başka eserlerine henüz rastlanılmış değildir; buna rağmen, mevcut şiirlerine dayanarak, ortanın

dahi merkulmar bu isim ile zikr ve yâd olunmuş ise de, beyne'l-ahâli Kuroğlu (قور اوغلی) diye kesb-i iştihâr eylediklerinden el-hâleti hâzâ tavâif-i merķūmenin sülâlesinden hayliden hayli keşân mevcut olup, zabtiye-vârî bâzı hidemâtta istihdâm olunduklarına binâen, tekâlif-i mîriyyeden külliyyen muâfiyyet imtiyâzına nâil olmuşlardır. İşte bunlara (قور اوغلی) ta'biri *karakul-oğlu*'ndan galattır." (*Tırabulus Tarihi*, İst., Ceride-i Havâdis Matbaası, 1284, s. 22 v.d.).

¹¹ Taradığımız yazma mecmualar imlâ bakımından çok bozuk olduğu gibi, bâzı mısra'lar eksik veyâ fazla kelimeler dolayısıyla vezince hatâlıdır. Ne olabileceği çok def'a tahmin edilebilen bu eksik ve fazlalıkları parantez işareti () içerisinde gösterdik. Mânâ karışıklığını önleyebilmek için, aşağıdaki metinlerde bâzan transkripsiyon harfleri kullanılmıştır.

üstünde olduğunu ve xvii. asrın sazşâirleri arasında unutulmaması lâzım geldiğini söyleyebiliriz.

II.

XVIII. ASIR SAZŞÂİRLERİNDEN ÂŞIK HALİL

a) HAKKINDA BU GÜNE KADAR BİLDİKLERİMİZ, BASILAN ŞİİRLERİ

XVII. asır sazşâiri Halil'den başka, bir de XVIII. asırda aynı ismi taşıyan halk şâirimizin bulunduğunu bildiren ve eserlerini tanıtan Fuad Köprülü oldu; müellifimiz, onun, yazma mecmualardan elde ettiği şiirlerine dayanarak hayatı ve eserlerinin husûsiyetleri hakkında bilgi vermiştir. Yaşadığı zamanı tesbit ederken, herhâlde,

Hatt-ı Şerif geldi Sultan Selim'den
Hiç bilmez mi Bursalı'nın hâlinde
Hemen duâ size Âşık Halil'den
Vurun arslanlarım erlik sizdedir

mısrâlarına dayanmış olsa gerektir; “Muhtelif *koşma* ve *semâ‘î*’leri elimizde bulunan Âşık Halil, XVIII. asrın son yarısında şöhret kazanmış şâirler arasında mühim bir yer tutar. Kendisinin gâlibâ orada yaşadığını ve manzûmede hikâye edilen hâdisenin de Selim III. devrine âit olduğunu göstermek sûretiyle, bize, şâirimizin yaşadığı yeri ve zamanı ta’yin etmek imkânını veriyor” diyor. Âşık Halil’in, aşağıya sırasıyla, ilk dörtlük, veyâ ilk beytini aldığımız dört *Koşma*’sı ile üç *Semâ‘î*’sinin, bir *Destan*’ının tam metinlerini de kazandırmıştır:

- 1-Yine nefr(-i) ‘âm oldu uzun saçlılar
Arkası fer(a)celi, koynu taşlılar
Yüzleri yaşmaklı, yaprak başlılar
Vurun arslanlarım erlik sizdedir
- 2-Mestâne bakışlı nazlı cânânım
Benim sende hak nazarım kalsın mı
- 3-Ağlayu ağlayu geldim kapuna
Güzellik tahtına sultan olan yâr
- 4-Sevdiğim girmiştir onbeş yaşına
Boyalar çekinir hilâl kaşına
Sevdâsın düş etti benim başıma
Bu derdime çâre olur mu bilmem
- 5-Kıvrılıp yassılan yollar
Garip midir bencileyin

6-Ah efendim hasretinden

Ah edip ağlar gezerim

7-Hak'tan inâyet olunca

Kulun etmez melil derler¹²

8-Bir katradan Hudâ eyledi insan

Hamd olsun vücûd-i ummâna geldim

Halil'in, Fuad Köprülü'ye göre, "Sûfiyâne bir ilhâm ile yazılmış olan bir *destan*'ı (Nu. 8), gerek dil, gerek telâkkî bakımından, şâirimizin oldukça kuvvetli bir edebî kültüre sâhip olduğunu anlatmaktadır. Âşık Halil'in herhâlde arûz ile de birtakım manzûmeler yazdığı muhakkak ise de, şimdiye kadar tesâdüf edemedim. Onun bâzı *koşma* ve *semâ'î*'lerinde Gevherî ve Âşık Ömer te'siri göze çarpıyor; lâkin tekke şâirlerinin nüfûzu altında yazılmış bâzı parçaları dil ve edebî teknik bakımından düzgün olmakla berâber kuru ve tatsızdır. Yalnız, bu şâire âit olarak neşrettiğimiz şiirlerden birkaçının, xvii. asır sazşâirlerinden Âşık Halil'e âit olması ihtimâlini de gözden uzak tutmamalıdır¹³."

b) ELİMİZE YENİ GEÇEN ONALTI ŞİİRİ

Halil'in, kendisinden bir asır önce yaşayan sazşâiri addaşı gibi, yazma mecmualarda eserlerine sık-sık rastlanılmamaktadır. Biz, tâlih eseri olarak, şu son aylarda elimize geçen ve yazıldıkları zaman bakımından eski birçok yazma mecmualarda ancak onaltı şiirini bulabildik; onikisi arûzla ve Divân edebiyatı nazım şekilleriyle, geri kalanların ise üçü *koşma*, biri *destan*'dır. Fuad Köprülü, Halil'in, eline geçen yalnız hece vezni ile şiirlerine dayanarak, yıllarca bu yolda çalışmanın kazandırdığı tecrübe ve kuvvetli sezgisiyle, "Âşık Halil'in herhâlde arûz ile de birtakım manzûmeler yazdığı muhakkak ise de, şimdiye kadar tesâdüf edemedim" diyordu. Bizim bulduğumuz şiirlerinden onbirinin arûzla oluşu, onun, bu hükmünde yanılmadığını, sezgisinin gerçekleştiğini gösteriyor. Şimdi, her iki tarzdaki bu yeni şiirlerinin husûsiyetlerini tanıtmaya çalışacağız; biraz sonra neşredebileceğimiz bu şiirlerden, bâzıları, onun hayatı hakkında da yeni bilgiler kazandırmaktadır.

¹² Krş., yukarıdaki 1 ve 4'üncü not.

¹³ *Aynı eser*, c. III., 1940 basımı, s. 337-38, 419-27; 1962 basımı, c. III., s. 403-4, 488-96.

Âşık Halil'in arûzla yazdığı şiirlerini incelersek, mevzû, kullandığı teşbihler, dil, vezin ve şekil bakımından aşağıdaki husûsiyetleri ortaya çıkar:

1 — İşlediği mevzûlar, çoğunlukla dinî-tasavvufidir. Tanrı'nın Kudret'i, bu Kudret karşısında duyulan heyecan, Allah yolundan ayrılmamak, ilâhî aşk ve insanı yalnız böyle bir aşkın Hakikat'e eristirebileceği, ancak bir mürşidin izinde Zat'a erişmekle Hakikat'i bulmak mümkün olduğu, Terk ateşine yanıp ayrılık acısından kurtulamayanların ise bu Hakikat'i anlayamayacakları başlıca mevzûlarını teşkil eder (Nu. 1, 11, VI, XI XII). Güzelleri öğdüğü zaman bile, onların güzelliğinin verdiği şevkten söz ederken, Tanrı kudreti karşısında duyduğu heyecanı ifâde yolunu tutar (Nu. III). Halilî bu fikirlerini çok def'a san'atsız olarak dile getirmiş, yüzü gül bahçesine, yanakları güle benzetmek v.b. tabiattan aldığı teşbih unsurları yanında, İslâm dininden de fikir almış, yüzün mânâsını *Seb'ul-Mesânî (Fâtiha Süresi)*'ye benzetmiştir; bu mânâyı ancak ârif olanlar ebcedleyebilir(okuyabilir)ler (Nu. III).

Halilî'nin arûzla şiirlerinden ikisinin mevzûu yaşadığı çevreden alınmıştır; bunlarda, Cezâyir, Garb Tırabulusu ve Tunus savaşlarını tasvir ediyor. 27 Mayıs, 1529'da, ötedenberi sürüp giden savaşlar sonunda Barbaros Hayreddin Cezâyir'e kesinlikle yerleşmişse de, 1830'a kadar sınırlarını elde tutan Cezâyir Beyliği, burada kanlı savaşlarla uğraşmıştır. Garb Tırabulusu ise, XVI. asır başında, Kanûnî devrinde, Malta şövalyeleri'nden alınarak Osmanlı memleketlerine katılmıştı. Tunus'un alınması için Kanûnî devrinde başlayan savaşlar, buranın Selim II. devrinde fethine kadar sürüp gitmişti¹⁴. XVIII. asırda Nakdî, Seferlioğlu'nun, "gerek arûz ile yazdıkları dörtlüklerden, gerek hece ile söyledikleri deyişlerden mühim kısmı, Osmanoğlu Koca Mehmed Paşa'nın Cezâyir Ocağı'nda Dayılık'ta bulunduğu parlak devre (24 Şubat, 1766 - 11 Temmuz, 1791) âittir ve Cezâyir'e Avrupa devletleri tarafından yapılan hücumları, onlara karşı kazanılan zaferleri terennüm etmektedir. Bilhassa, 1784'de Amiral Barcelot kumandasındaki İspanyol donanması tarafından yapılp, Cezâ-

¹⁴ Daha çok bilgi edinmek için bk., *Hayreddin Paşa, Barbaros* (Nihâl Adsız, *Türk Ansiklopedisi*, c. XIX., Fasikül-146, Ankara, 1970); *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Selim II.* (Şerefeddin Turan, 105. Cüz, İst., 1965); *Ahmed I., Ahmed II.* (Câvid Baysun, 103. Cüz, İst., 1941); *Ahmed III.* (Enver Ziya Karal, *aynı yer*); *Selim III.* (Cavid Baysun, 105. Cüz) maddeleri.

yirtiler'in kullandığı *Lençon* adlı yeni tip küçük topçeker gemileri sâyesinde fenâ bir muvaffakiyyetsizliğe uğrayan hücum, Cezâyir âşıklarını pek ziyâde alâkadâr etmiştir¹⁵., Selim III. devrinde (1789-1808) yaşadığını kesinlikle bildiğimiz Âşık Halil de, Nakdî ve Seferli oğlu gibi, herhâlde, bu hâdiselerin içinde bulunmuş Cezâyir sazşâirlerindedir; onlar gibi arûzla ve dörtlüklerle, ayrıca *Müseddes* şeklinde şiirler söylemiş, bu kanlı savaş sahnelerini dile getirmiştir. Âşık Halil bu iki şiirinde, beş kapusu bulunan Cezâyir'in kal'alarını, kesilmiş düşman başlarıyla dolu ve kana boyanmış savaş meydanlarını, düşmanın karşısına bir kal'a gibi dikilen gemileri ve bunların kahraman kaptanlarını; Cezâyir, Tunus ve Tırabulus sınırlarını, herbiri bir beldeden gelen yiğitleri; dal-buçak ve tüfeği yağlı gâzilerin savaşına ve düşmana karşı dizilen topların ateşine dayanamayan Araplar'ın, Kâfir taburlarının içine dalarak onlara çekilecekleri sınırları nasıl gösterdiklerini, dökülen kanlar yüzünden çöllerin mercan rengine boyandığını canlandırıyor (Nu. iv, v).

2 — Halil'in arûzla yazdığı dinî-tasavvufî şiirlerinin dili çok ağır, bunun sebeplerinden biri, kullandığı mevzû icâbî, dinî-tasavvufî deyimlere yer vermesidir. Cezâyir, Tunus, Tırabulus savaşlarından bahsettiği şiirlerinde ise, bunlara göre, dilinin daha sâde olduğunu görürüz. Belig'in, Âli'nin yukarıda kaydettiğimiz ifâdelerinden anlaşıldığı gibi, sazşâirlerimiz bilgisizlikle, Arap ve Fars dillerine yabancı bulunmakla suçlandırılıyor, ağır hakaretlere uğruyorlardı; Halil, her hâlde, onlar gibi yabancı kelimeleri kullanabildiğini göstermek için, Divân edebiyatı'nın bilhassa xvi. asır sonlarından başlayarak sazşâirleri üzerinde gittikçe artan te'siri dolayısıyla öylesine ağır bir dil kullanmıştır ki, o lugatlere Divân şâirlerinin eserinde bile pek rastlanılmaz. Böyle bir şiirinin tesbit edildiği yazmada, aynı şiirin yanına, aynı yazı ile, kâfiye teşkil eden *pîşrev*, *rev*, *dârev*, *mânev*, *mâzev*, *şev*, *tecnev*, *pertev* (partav) kelimelerinin Türkçe karşılıkları, bu arada *ev* kelimesinin de Farsça'sı yazılmıştır (Sırasıyla: *Önce gidici*, *yürümek*, *nasihat edici*; *alev mânâsına*, *dahi yanmak*; *seğirtmek*, *yan düşmek*, *yıldırım*, *sıçrañu*, *hâne*). Pek ağır dille yazdığı bu şiirinden (Nu. II), Türkçe-Farsça *müllemma*' bir *gazel*'inin bulunmasından (Nu. VII), dil bakımından Divân şâirleri gibi yazmağa özendiği anlaşılır.

¹⁵ Daha çok bilgi edinmek için bk., Fuad Köprülü, *aynı eser*, c. II., 1940 basımı, s. 338 v.d.; c. III., 1962 basımı, s. 405 v.d.

3 — Halilî, arûzla olan şiirlerinde, “Âşık tarzı’na mahsus olan ve ne klasik şiirde, ne de Acem edebiyatı’nda tesâdüf edilen arûz şekilleri”ni kullanmıştır¹⁶. Yazmalarda başlıksız olarak tesbit edilen bu şiirleri, aslında Âşık tarzı’nın kendine mahsus arûz şekilleri’nden *Divân*, *Kalenderî*, *Semâ’î* ve *Selis*’den başkası değildir; bunların kendilerine mahsus bir tek arûz kalıbı vardır; kâfiye düzenleri ise, *Divân* edebiyatı nazım şekillerinden herhangi biriyle olabilir. Aşağıdaki şiirlerinden üçü, *fâ’ilâtün*, *fâ’ilâtün*, *fâ’ilâtün*, *fâ’ilün* kalıbının kullanıldığı birer *Divân* (Nu. iv, vi, viii); *mef’ûlü*, *mef’â’ilü*, *mef’â’ilü*, *fa’ülün* kalıbıyla yazıldığı için ikisi *Kalenderî* (Nu. ii, ix); *mef’â’ilün*, *mef’â’ilün*, *mef’â’ilün*, *mef’â’ilün* kalıbyke olan dördü *Semâ’î* (Nu. iii, v, vii, xii); biri ise, *fe’ilâtün*, *fe’ilâtün*, *fe’ilâtün*, *fe’ilün* kalıbyke olduğundan *Selis* adı verilen arûz şekli iledir (Nu. i). Yalnız, bu şiirlerden bir *Gazel*’i, *mef’â’ilün*, *mef’â’ilün*, *fa’ülün* kalıbyke yazıldığından (Nu. xi), bu arûz şekilleri’nin bir bakıma dışında kalır. Bilindiği gibi, bu arûz şekilleri’nin belli bir nazım şekli yoktur; Halil de, bunlarda *Divân* edebiyatı’nın muhtelif nazım şekillerini kullanmıştır: *Divân*’ları, *Murabba’* ve *Gazel*; *Kalenderî*’leri, *Gazel*; *Semâ’î*’leri, *Gazel*, *Müsebba’*, *Muhammes*, *Selis*’i ise *Müseddes* şeklinde kâfiyelenmiştir. Bütün bunlar, arûzla şiirlerinde hemen tamâmyle, Âşık tarzı an’anelerine bağlı kaldığını göstermektedir.

Şimdi, buraya kadarki, tahlillerimizden anlaşıldığı gibi, Âşık Halil’in muhtelif husûsiyetlerini ve yer yer hayatını aydınlatan arûzla yazılmış bu oniki şiirini aynen veriyoruz¹⁷:

I.

Çekti hengâme-i Kudret o gâh erkâna beni
Döndü kendî diledî göndüre bû yâna beni
Saldı ser-geşte kılıp âlem-i ummâna beni
Kaptı hikmet sadefinden ata dürdâne beni
Kün-fekân emri’ne gêtürdü garîb âna beni
Dilerim atmaya Rabb’im beni yâbâne beni

¹⁶ Fuad Köprülü’nün *İslâm Ansiklopedisi*’ndeki *Arûz* maddesinin (Cüz-8, 9, İst., 1942) *Türk Arûzu* bölümünde, buradan naklen *Edebiyat Araştırmaları*’nda (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966, s. 638 v.d.d.), arûz şekilleri hakkında etraflı bilgi verilmiştir.

¹⁷ Nu. i-x’uncu şiirler, kendi kütüphanemizdeki 27 numaralı yazmada kayıtlıdır; sırasıyla, s. 22, 23, 25, 26, 28, 74, 75, 76, 83; xi ve xii numaralı şiir, yine kendi kütüphanemizdeki yazmadadır (Nu. 26, s. 106, nu. 63, s. 11).

Evvel_ismim konucak deđdi kulāđima nidā
 Okudur mushaf-ı aşkī bana şimdī o sadā
 O sadā cānımı cānānıma etdükte fedā
 Çocucaktanberu hep çekdiceğim Aşk-ı Hudā
 Sundu bir hūn eyledi mestāne beni ¹⁸
 Dilerim atmaya Rabb'im beni yābāne beni
 Ah dedim dār-ı fenā hākine basdukta kadem
 Düştü āhım ateşī bađrımā sūz ōla o dem
 Ko bu şeklē yanayım cism-ü tenim oldu 'adem
 Ta banā rahm ede Hallāk-ı Cihan-Sāhip umam
 Eyledī nūr-i cemil şem'ine pervāne beni
 Dilerim atmaya Rabb'im beni yābāne beni
 Aldı her yānımı aşk dīdeme teyhā' görünür
 Bu sebepten başım_üürē ulu sevdā görünür
 Gerçi her vechile her hikmeti isrā' görünür
 Kande baksam göze mir'āt-ı dil-ārā görünür
 Etti dīdār-i mahabbet beni dīvāne beni
 Dilerim atmaya Rabb'im beni yābāne beni
 Kaynadī taşdu Halīlī yine yenbū'-i hayāt
 Aktı cān üstüne güyā ki yeşerdī şecerāt
 Kondu dāg-ı dil'e şū bülbül-i bāg-ī kelimāt
 Dinledin mī ki ne söyler gülünē murgı (merg-u) nebāt
 Mālik ettlkde o (l) tūti (-i) līsāna beni ¹⁹
 Dilerim atmaya Rabb'im beni yābāne beni

II.

Sāz-ı suhanım çaldı yinē ma'nide pīşrev
 Mızrāb revīş eyledi āhengine çün rev
 Gūş illerinē mutrib-i aşk tuttu usūlü
 Pindārına duş oldu makām uş gezer_ev ev
 Tut can kulađın dinle ki tā mūr ola mār'ın
 Vasliyyet için işte bu söz nefsinē dārev
 Vāsıl olamaz bezm-i cihān içre hayāta
 Terk āteşinē bir kişi kī olmaya mānev
 'Uşşaktan_olub maksadı maksūduna yetti
 Kim oldu gamı (gam-ū) derd ile aşk yoluna māzev
 S'ay eyle cüdā düşmeyesin rāh-i Hudā'dan
 Bātıl olur_elbette o kes düştü işē şev
 Ey kimse bilüb anlar_isen bū didiğümden
 Dil Şirin'inin dāđını del ōlasın_Husrev

¹⁸ Bu mısırā, üç hece eksik olduğu için, vezin bakımından bozuktur.

¹⁹ İki hecenin eksikliği dolayısıyla, bu mısırā vezince bozuktur.

Bundan da ferâvân ola mî âdeme tasrîh
Pek dinle sözü doğru batar şu'le-i tecnev

Dür etme Halîl özünü bû çîri (çîr-i) nutuktan
Zât'â ere bir mürşide sâlik ide pertev (pertav)

III.

Tebârek vechin~ey dilber çün~açtı perde-î mir'ât
Dösendî rûyunâ bir bir ne denlû varsa şevkiyyât
Doğuncâ Ahsen-î takvîm'inê ş'ol mâhtâb hüsnün
Tamâm etti ziyâsın nûrilê envârı (envar-ı) tenvirât
Ne bû sendê olan hübluk, güzellik şâh-ı mahbûbât

Kızardî ruğların la'îlî gül-î ra'nâya hükmetti
Dönüp gül gösterip feryâd için şeydâya hükmetti
Düşürdü bir azîm aşkâ ulû gavgâya hükmetti
Gecê gündüz seni söyler dil-î bülbülde takrîrât
Ne bû sendê olan hübluk, güzellik şâh-ı mahbûbât

Güzel *Seb'u'l-Mesâni*'dir yüzündê yazılan evrâk
Okûdukçâ anî *ebced*'ledî irfân olan 'uşşâk
Seni zîbâ yaratmış âlemê ol Hazret-î Hallâk
Ne mümkün kî edây-î vasf edê dillerde ta'rifât
Ne bû sendê olan hübluk, güzellik şâh-ı mahbûbât

Kulundur, derd-mendindir Halîlî bâb-ı hasrette
Çeker âhî, döker yâşî kalub bû bahr-i hayrette
Terahhum eyleyüb gerçî komazsın külu firkatte
Ve lâkin haddin~efzundur bilürem bende takrîrât
Ne bû sendê olan hübluk, güzellik şâh-ı mahbûbât

IV.

Dinleyin âlemde âdî sâni var Cezâyir'in
Cümle serhaddin serîdir şâni var Cezâyir'in
Beş kapû, muhkem bedenler burc-u bârûlar metîn
Açılır sancakları erkânı var Cezâyir'in

Topları'nın şiddetinden titreşür ehl-î zalâm
Âtılır bağı-î adûyâ gülleler sâfi ruğâm
Askerînin kîmisî Rüstem, kimî Zâl, kimi Sâm
Elde tuglar şöyle kahrâmânı var Cezâyir'in

Her kaçan kim cenge gîrişse olur meydan kızıl
Kelle-î düşman kesilür baş yarık, gerdan kızıl
Taş ilê toprağı ânun dâimâ her ân kızıl
Pençelerden kan akar arslânı var Cezâyir'in

Çalkanur deryâ yüzündê gêmilerî oynar~âb
Herbîrl kal'â menendî düşmanâ vërir cevâb

Ey Halîlî, gözû kanlû andadır buncâ şebâb
Dem çeker pâlyuş sürer kapdâni var Cezâyir'in

v.

Binâ etmiştir_ evveldē işit İskender-i Seddâd
Hudûdu resm-i resmâtı çizildî cem' olub üstâd
Kodûlar tâşî taş üzrē idüb beyzâ ilē bünyâd
Yapıldı burc-u bârûlar, bedenler oldu çün âbâd
Acıldî yerli yêrincē konuldû kâpular pûlâd
Bu üç kal'â gibî yoktur cihân içrē kaviyyü'l-bâd
Tunus, Tîrâbulus, Sultan Cezâyir'dir ulû serhad

Yedî düşmânın_ ağzındâ dururlar şöyle bâlâkâr
Nihâyet bayrağın açmış fütühâtтан eser rüzgâr
Dizilmiş topları kat kat sanâsin herbirî bir mâr
Şerîr-i zehr-i nâk olmuş saçar şanbûl (صانبول) sıcak bir nâr^{19a}
Dayanmaz anların darblârînâ 'Urbân dahî Küffâr
Bu üç kal'â gibî yoktur cihân içrē kaviyyü'l-bâd
Tunus, Tîrâbulus, Sultan Cezâyir'dir ulû serhad

Kim_ anlar içre mevcuddur nicē bin bin dilâverler
Li-hikmet herbirî bir beldeden gitmiştir_ ol erler
Şecâat tâcinî eğmiş gezer erlerle êrenler
Anunçün cengi kat' olmaz ki hâlâ öyle o yerler
O yerlerî o'lar düşmâna vermezler verirler ser
Bu üç kal'â gibî yoktur cihân içrē kaviyyü'l-bâd
Tunus, Tîrâbulus, Sultan Cezâyir'dir ulû serhad

Şurû' etsē kaçan kim gâziyân-i dal-buçak cenge
Birî dē bû dahî eller değincē yağlı tûfenge
Sınırlar gösterir anlar dalub tâbûr-ı Fîreng'e
Keserler kelleler, kanlar dokerler hâk ilē seng'e
Halîlî boyânur çöller yüzü mercan gibî reнге
Bu üç kal'â gibî yoktur cihân içrē kaviyyü'l-bâd
Tunus, Tîrâbulus, Sultan Cezâyir'dir ulû serhad

vi.

Dîde-i ibrette seyrânımdır_ Allâh hak degün
Seyr içindē kenz-i pinhânımdır_ Allâh hak degün
Sırr-ı Esmâ'dan açıldî küll-i İsmu'llâh bana
Zâkirim ağzımda devrânımdır_ Allâh hak degün

^{19a} Metinler, imlâ bakımından çok bozuktur; bu kelime, *hücum*, *kış fırtınası* anlamına gelen (صنبور: şunbûr) kelimesinden bozma olabilir.

Kande baksam sümme Vechu'llâh görûnür gözûme
 Kalb-i tasdikında İmânımdır. Allâh hak degün
 Âşkıım aşk illerindê rûz-u şebden bî-haber
 Kadr'e erdim dilde irfânımdır. Allâh hak degün
 Cur'a-İ câm-î safâ kim şöyle mest etti beni
 Mest(ü) sergerdân-u hayrânımdır. Allâh hak degün
 Mevc urur bahr-I felektê âftâbım enveri
 Nûr-ı Hak lem'inde tâbânımdır. Allâh hak degün
 Çün Halîlî'yim o dostun dergehindê dâimâ
 Dâg-ı tendê cân-u kurbânımdır. Allâh hak degün

VII.

Gel imdî gel özü nekû, sözü lu'lü' güzel ahlâk
 Ah-ö nîkû özün, lu'lü' sözün herbîri bir durrâk
 Nigâh âyİne-İ aşkıım suhandâr'est zi tû mârâ
 Bî gû hoş guft, bî gû hoş guft, bî gû ey tûti-İ naftâk
 Be hün ey andelîb-i ber gül-İ gülzâr-u ber İşân
 Ki hâletler be men bîdâr ruḡ-İ dilber kuşûd evrâk
 Şiyânî zülfe pîş ez men turâ bâyed dil-İ mâ refî
 Çün-ân kî şud be-hüb kemter sakın etmê anî i'tâk
 Halîlî teşne-İ yek sünbül'est can âstânında
 Leb-İ kevser hilâlinden sezâdır âna âb ummak

VIII.

Âh efendim rûy-i seyrânında var kî bir ferâḡ
 Zât-ı hüsnün seyredenler buldular andan merâḡ
 Kaşların alında yazmış fıtratu'llâhu'l-cemîl
 Ruḡlarında berḡ urur ş'ol âftâb-İ inşirâḡ
 Ey melâhat kişverindê ve'y güzeller serveri
 Âşkıındır her firiştê her melek vê her peri
 Görmedî gözler felek'tê Sen gibî bir dilberi
 Ehl-i dillerdê sezâdır zîb-i medhin iktidaḡ
 Yüz sürüb kâpûna geldî ey şehâ kûlun garîb
 Gülsitân-î dergehindê andelîbim, andelîb
 Çaḡ(ı)rırım ḡandân-ı aşkıın üzre oldum bî leblb
 Ânın için eksik olmaz bâşımızdan bû şiyâḡ
 Ey Halîlî çün harîḡ eyler senî envâr-ı aşk
 Tınma yaksun böyledir mahbûb ilê bâzâr-ı aşk
 Hisse al pervâneden nûr oldu buldû nâr-ı aşk
 Şem'-i maksûdun ararsan gayre oynatmâ cenâḡ

IX.

Ey hüsnü müşevvaḥ, yüzü nûr, ruḥları veḍḍâḥ
Zülfün gecesi yaktı derûnumda çü mişbâḥ

Şâyestedir_‘uşşâkına yanmakla yakılmak
Çün râh-ı mahabbette yanub nur bulur_ervâḥ

Dilber heman_‘ezyâf ide aşk nârını şem‘in
Nûr olmağa yüz tuttu gönül murgu olub râḥ

Bir baş ki Sen’in yöluna dâ vermeğe dil, can
Kurban mı olur hıç o cânânına imlâḥ

Dersin güzel_‘ebced’de kuşûd etti Halîl
Söyler dün-ü gün midhatını söyler_‘o meddâḥ

X.

Gülistân-î lufüz içrê ki sen bir gonce-î aşfâḥ
Dilistân-î şurûḥ üzrê ki ben bir bülbül-î şerrâḥ

Şuru‘ ettim kaçan şerhê Ezel Bezmi’nde Sultân’ım
Bu ârâdâ o feryâdi kulünâ eyledî ilḥâḥ

Nicê âh etmesün femdê sadây-î andelîbânım
Karârım kalmadı mahbûb derûnum kaplamıştır nâḥ

Desêler kî sanâ hemtâ aceb var mîdır_‘âlemde
Bulamaz mislinî bi’llâḥ kimesneler olâ seyyâḥ

Halîlî’yê güzel aşkın okû bir yâre açtı kim
Ne kâr Idê anâ şimdengerû şû merhem-î cerrâḥ

XI.

Bihamdi’llâḥ ki hicrân oldu âhir
Cefâ vü cevri cânân oldu âhir

Yinê vuslat sarâyî oldu âbâd
Makâm-î hecr vîrân oldu âhir

Erişti fırsat ayşî vü safânın
Zamân-î âh-ü efgân oldu âhir

Gönül şehrinde dūran leşker-î gam
Bu şâdliden perişân oldu âhir

Halîl-î müstemendin derdmendin
Bu gün derdİne dermân oldu âhir

XII.

Cemâlin vasfın ey dilber eğerçî tende can söyler
 Lebin esrârını aşkın ve lâkin râyegân söyler
 Ki nutkun emr-i Hak'tır *Men 'Aref*²⁰, sırrı'n 'iyân söyler
 "Eya kim sanma senden bu guftarı dehan söyler"²¹
 "Veyâ terkîb olan unsur, yahud lahm-ü zeban söyler"

Yüzünden ustuvâ sırrın bilenler ey kad-î bâlâ
 Olardır mekteb-î irfân içindē âlim ol a'lâ
 Ne bilsin ders-i hüsnünden senin kâdî, yahud mollâ
 "Senî ol sâna bildirmek murâdın kasd idüb Mevlâ
 "Anâsırdan giyüb bir ton yüzündē tercemân söyler"

Lebin câmî *şaķâhum*'dur²², kelâmın *Sûre-î Kevser*
 Kitâb-î Hâk'dır hüsnün, Te'âlâ şânuhü ekber
 Kimindir yâzılan *Âyet*, kimindir ökunan defter
 "Kimindir bunca cünbüşler, kimindir nutk ider gevher
 "Özünden olmadın ârif ki senden özge can söyler"

Hakikat ilminē *Ümmü'l-Kitâb* oldun isē er'sin
 Gönül gözüne şübhē perdesin çektinse kâfir'sin
 Eğer şems-u(-l) cihân-ârâ olursan dâhi bî-fer'sin
 "Şular kî bilmedî nefsin, 'Aref'den almadî dersin
 "Değildir Hakk'a ârifler, özün bilmez yalan söyler"

Cemâlin hüsnünü tezyîn idüp ol kubbe-î tende
 Kemali(-l) hikmetin göstermek için sûreti(-l) canda
 Zuhûr etti kamû eşyâ hitâb-î *Kâf* ilē *Nân*'da
 Yarādılmış ne kim varsâ kamû öldü sanâ bende
 "Hayâl-i zıll yeter ibret görünen hayme-î tende
 "Değildir nutk iden sûret, derûnundâ duran söyler"

²⁰ Halilî, *Men 'arafe nefsehü fekad 'arefe Rabbe'hü: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ* (Men 'arafe nefsehü fekad 'arefe Rabbe'hü: *Kendi nefsinı bilen, Rabb'ini bilmiş olur*) *Hadis-i Şerif*'ine telmihte bulunmaktadır.

²¹ Halil'in bu şiiri, asıl adı İbrâhim, takma-adı Nakşî olan şâirimizin bir *gazel*'inin *tahmis*'idir. Nakşî, İstanbul'da doğmuş, buranın mühim câmilerinde verdiği va'azları ile şöhret kazanmıştır (H. 1051/1641-42 — 14 Safer, 1114/Temmuz, 1702). Sâlim, elimize pek azı geçen *ilâhî*'lerinin güzelliğinden ve halk arasında tutunduğundan bahisle, üç beytini nakletmiştir (*Tezkire*, İst., İkdâm Matbaası, 1315, s. 682 v.d.). Halil'in *tahmis* ettiği *gazel*'ine, bizdeki yazma bir şiir mecmuasında rastladık (Nu. 30, s. 62 v.d.); Halil'in *tahmis*'inde, vezince bozuk olarak tesbit edilen bu mısırâm doğrusu, *Nakşî*'nin, sözü geçen yazmadaki gazelinde, *Eyâ sen sanma kim senden bu guftarı dehan söyler*, şeklindedir.

²² Halil, *ve seķâhum Rabbu'hum şarâben şahûren: وَسَقَيْلَهُمْ رَبَّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا* (Halil, *ve seķâhum Rabbu'hum şarâben şahûren: Rabb'ları onlara tertemiz bir şarab sundu*) *Âyet*'ine (*İnsân*, *Sûre*-76, *Âyet*-21) telmihte bulunmuştur

Gönül gözünü gafletten açan âşıklar_{ey} Nakşî
 Anlardır (Olardır) hakkı bătıldan seçen âşıklar_{ey} Nakşî
 Halilî gibi vârandan geçen âşıklar_{ey} Nakşî
 “*Sakâhum Rabbu’hum* hamrin içen âşıklar_{ey} Nakşî
 “İrer ma’şükunâ anlar mekân’da Lâ-mekân söyler”

Âşık Halil’in arûzla yazılmış bu oniki şiirinden başka, hece vezni, halk nazım şekilleri ile söylediği üç *koşma*’sı, bir *destan*’ı da elimize geçmiş bulunuyor. Divân edebiyatı kültürü ile, tasavvuf fikirleriyle az-çok beslenmiş olduğu için, Divân teşbihlerini, Arapça ve Farsça kelimeleri, bilhassa Farsça terkipleri sık-sık kullandığını, yarım kâfiyelere, duraksız mısralara pek yer vermediğini görüyoruz. Aşk duygularını biraz tasavvuf fikirleriyle kaynaşmış olarak ifâde eden bu *koşma*’ları taşkın his ve heyecandan uzak, oldukça kurudur. Hayâl gücünün yarattığı teşbih, istiâre v.b. san’atlardan çok, fikir çalışmasının verimi olan söz san’atlarına düşkünlüşünden dolayı, cinaslı bir *koşma* da söylemiştir (Nu. xv.). Cinaslı *koşma*’ların en başarılı örneklerinden sayabileceğimiz bu şiirinde, cinaslı kâfiyeleri dörtlüklerin yalnız son mısralarında kullanmakla yetinmemiş, her dörtlüğün üç mısrasında *ağlayan, dil yüzü, diline* ifâdelerine yer vermiş, böylece, şiirin bütününe cinaslı kâfiyelerle örme ustalığını göstermiştir. Bunlardan bâzılarının, sazşâirlerimizin çok kullandığı, alışılmış cinaslar olmadığını söylessek, bu yoldaki ustalığı daha iyi anlaşılır: Kavuştak mısralarının kâfiyesi olan *hilâl*’i, ayrı ayrı beş mânâda kullanma ustalığını gösterebilmiş, Türkçe’imizde pek de alışılmış olmayan mânâlarının anlaşılabilmesi için, tesbit edildiği yazmada bu şiirin kenarına, aynı yazı ile, sırasıyle *Arapça hilâl mânâsını ifâde eder yeni ay, yılan* (حويط), *erkek deve, kulak hilâli* yazılmıştır. Metinde, sırasıyle bir-iki veyâ yedinci geceye kadarki *yeni ay, (kaş) yılan (büklüm)* ve *küpe*, şekil bakımından *kadeh, yeni ay, deve*, anlamlarında kullanılmıştır.

Halil’in destanında, yukarıda bahsedip metnini verdiğimiz arûzla iki şiirinde olduğu gibi (Nu. iv, v), xviii. asırda, herhâlde Osmanoğlu Mehmed Paşa’nın Cezâyir Dâyılığı sırasında İspanyollar’la yapılan savaşlar anlatılmıştır. Bunda, serhadlerin koçağı Cezâyir’in ondört burçlu hisârını, koçyiğit ve gâzilerini, oradaki yatırların, Kırklar ve Üçler’in savaşmağa gelenleri karşıladıklarını, *Veli Dede Gülbang*’i çekerek Kâfirler’le, Araplar’la nasıl döğüşüklerini canlandırıyor. Dili, arûzla yazdıkları şöyle dursun, *koşma*’larına göre de çok sâde, yabancı kelimeleri hemen hiç kullanmamıştır; Farsça bir tek terkibe rastla-

mıyoruz. Âhenk bakımından da akıp giden bu *destan*'ında Âşık Halil, anlattıklarına bakılırsa, işittiklerine göre değil, Ceâzyir Ocakları'na bağlı bir asker olarak içinde bulunduğu bu savaşları canlandırmıştır; ifâdesi bu yüzden çok samimî, te'sirlidir ve *Cezâyir destanı* ile, bize bu nev'in başarılı bir örneğini kazandırmış bulunuyor.

Şimdi, Halil'in, husûsiyetlerini anlatmağa çalıştığımız hece vezni ile üç *koşma*'sının, bir *destan*'ının metinlerini veriyoruz²³:

XIII.

Gönül kuşu kanat açıp gezersin
Şu aşk ikliminde yâr illerini
Gülistân-ı lafzın bağın çözersin
Aceb var mı kokar şu güllerini

Bezm-i esrâr içre kurub bir endâm
A murg-ı dil hep içdüğün nekre câm
Ne bu denlû sende olan, ne kelâm
Ehl-i dil mi bilür bu dillerini

Bülbül müsün, tütî misin, dil nesin
Fâhte misin, tuţî misin, dil nesin
Ebced misin, huţî misin, dil nesin
Kim kodu nokta-i fülüllerini

Di gülzâr-ı fende bir gülün mü var
Dimâğında büy-i sünbülün mü var
Halîli'yle yine gulgulün mü var
Gösterir mızrağı bu hâllerini

XIV.

Cezâyir'dir koçyiğidin mekânı
Salar cenkte gâzîlerin meydana
Varub cenk üstüne göre düşmanı
Yüzü heybetlüler döner arslana

Ondört burclu kal'asının hisarı
Tabya hendek yedi kattır divarı
Değme gülle debretemez anları
Savaş günü göğüs verir düşmana

Anda Kırklar Hû demi'nde gerçekler
Yediler'le Üçler varanı bekler
Atılınca toplar dahi tüfekler
Duman titrer ateş saçar her yana

²³ Aşağıdaki şiirler, sırasıyla kendi kütüphanemizdeki 27 numaralı yazmada kayıtlıdır (S. 24, 27, 75, 83).

Cezâyir'dir serhadlerin koçağı
 Anda yanar koçakların ocağı
 Alınca koçları ele bıçağı
 Döğüşü döğüşü bulanur kana

Yoktur şebâbının âlemde dengi
 Çektikleri Veli Dede *gûlbang*'i
 Halil anlar kaçan kurunca cengi
 Kılıç oynar Firenk ile Urban'a

xv.

Gösterir aynıma güzel kaşların
 Çîn-i semâsından o hilâlini
 Dolanur aklıma ne bu işlerin
 Hıfz eyle zülfünde o hilâlini

Dilber derûnumu o mu ağ(ı)layan
 Sende benim gibi durma ağlayan
 Çâh-i zenchdânın görüb ağlayan
 Doldurur la'l ile o hilâlini

Güzel birdir ya ne'ylesün dil yüzü
 Mecnûn'una inâyettir dil yüzü
 Beyt-i cemâline süre dil yüzü
 Leylâ çekdirürsün o hilâlini

Düştü aşkın Halili'nin diline
 Ah ettikçe yüreciği diline
 Malı mülkü almaz oldu diline
 İstemez dünyanın o hilâlini

xvi.

Dolandırdı gerdanıma bendin aşk
 Ne mümkündür şâhım ben olam necâh
 Haşr olunca sürer mest-mendin aşk
 Aşk elinden içtim câm-ı irtibâh

Gerçi divâneyim şâdım efendim
 Aşka şeb-ruz ben mu'tâdım efendim
 Hem Mecnun'um, hem Ferhâd'ım efendim
 Eser başım üzre eser bu riyâh

Gizli durur bu aşk ile bîzârım
 Hemen sensin güzel benim nazarım
 Râh-ı gumûm içre deşt-güzârım
 Görümez gözüme ahşamla sabah

Âh a mahbûb aşkın aldı Halil'i
Tolu sevdâlara saldı Halil'i
Bütün derdin ile kaldı Halil'i
İşte dilim üzre söz budur şahhah

Fuad Köprülü, yazma mecmualardan faydalanarak, XVIII. asır sazşâirlerinden Bursalı Halil'in Hece vezni ile sekiz şiirini neşretmişti; yukarıda anlattığımız üzere, bunlardan 7 numaralı Semâ'î, XVII. asır sazşâirlerinden Bursalı Âşık Halil'e de âit gösterilmektedir. Müellifimiz, onun, bir dördlûğüne dayanarak, Selim III. (1761-1808) devrinde yaşadığını, XVIII. asır sonunda şöhret kazanmış olduğunu, henüz ele geçmemekle berâber, arûz'la da şiirler yazdığını tahmin etmişti. Elimize yeni geçen, arûz vezni ile oniki şiiri, onun, bu tahmininde yanılmadığını gösterir. Bunlara, yeni elimize geçen, Hece vezniyle dört şiirini de katarsak, Âşık Halil'in şiirlerinin sayısı, Fuad Köprülü'nün neşrettiği yedi şiirinin de eklenmesiyle, yirmiüçü buluyor. Bulduğumuz yeni şiirleri, Halil'in, eserlerinin husûsiyetlerini birçok bakımdan aydınlattığı gibi, Cezâyir Ocağı'na bağlı XVIII. asır sonlarındaki Cezâyir savaşlarında bulunan sazşâirlerimizden olduğu bilgisini de kazandırmaktadır.

Ankara — 31 Ekim, 1971

